

Rosa CONGOST, *Els propietaris i els altres*, «Col·lecció Referències», núm. 6. Vic, EUMO Editorial, 1990.

El llibre de la Rosa Congost és un llibre d'història especial. L'autora s'adreça al lector en primera persona i de manera directa i demana explícitament la seva complicitat en l'argument que desenvolupa. D'aquí que el llibre sigui apassionat i té la virtut d'apassionar també el lector. La seva veritat és tan evident i amb tants exemples que sembla que no mereix discussió. Aquest plantejament expositiu fa el llibre poc acadèmic i més digerible, sobretot quan sabem la quantitat de dades que ha remenat.

El llibre és també un llibre marxista. L'autora ho manifesta diverses vegades, i és d'agrair, perquè hom sap des del principi a què juga. Fins i tot el resultat final de la investigació evidencia, si hom no entra al llibre amb prejudicis, quanta utilitat té el marxisme per a entendre moltes coses impossibles d'ésser enteses des de d'altres metodologies. El seu marxisme és, però, molt poc ortodox: deixa de banda conceptes de *relacions de classe* i *dinàmica de classes*. Així, el que és rellevant no és l'evolució de la infraestructura (producció, preus, població), sinó les relacions entre els diversos grups socials i les seves estratègies de dominació. Són aquestes relacions les que determinen el volum de producció, la població i altres

aspectes de la infraestructura. Altres autors hem utilitzat en una mateixa direcció el concepte d'*estructura agrària* convençuts que és una bona manera d'entendre com funciona la societat que s'estudia. Les relacions de classe ens porten al concepte d'explotació (és a dir, l'apropiació per canals diversos de la riquesa produïda per altres) i, per tant, analitzar les relacions de classe vol dir analitzar com es generen els ingressos i com són apropiats (renda feudal, renda de la terra, endeutament, etc.). La investigació realitzada omple de contingut empíric aquests conceptes i els resultats són molt interessants.

El llibre té com a àmbit geogràfic la regió de Girona. Com s'ha demostrat en altres treballs, escollint un àmbit comarcal, aplicant tècniques de recerca microhistòrica i un marc teòric ben concretat, els resultats que se n'obtenen són molt més útils que treballs que pretenen un abast geogràfic més ampli. És l'àmbit local i comarcal l'únic que permet entendre la vida de les persones, dels grups socials i com es plasmen i es concreten les contradiccions. El llibre de Rosa Congost és un altre exemple evident d'aquesta utilitat.

Abans de passar al contingut, fem un repàs a les fonts utilitzades. El llibre utilitza bàsicament el registre d'hipoteques, antecedent del registre de la propietat. Anteriorment sols s'havia utilitzat parcialment, però Rosa Congost en fa una utilització gairebé abusiva. En el registre s'anotaven de manera resumida totes —o gairebé totes— les escriptures que passaven pel notari: censals, contractes agraris, compra-ventes, capítols, etc. Així que, per confeccionar el treball, es van buidar totes les anotacions i es van informatitzar. Un tal volum d'informació ha permès respondre diverses preguntes de manera contundent. Potser una mostra estadística hauria estalviat feina per a obtenir el mateix resultat, però l'exhaustivitat també ha permès un exercici microhistòric que en moltes ocasions resulta útil. Aquesta font es complementa amb un buidat d'articles de revistes de mitjan segle XIX redactats per hisendats que li permeten copsar la posició d'aquest grup social davant innovacions i altres dificultats en el camp i entendre'n la ideologia i la cohesió. La combinació d'ambdues (una font estadística i una altra de qualitativa) dóna una especial força als diferents capítols, sobretot els que es refereixen als canvis que sorgeixen el segle XIX.

L'àrea analitzada (Alt Empordà i Baix Empordà, Gironès i la Selva) s'emmarca plenament en el cor de la Catalunya Vella, aquella àrea de Catalunya que estigué poc sota domini musulmà i en què la feudalització fou més intensa. Segurament també l'àrea en què el moviment remença s'estengué més i va tenir més força. Val la pena assenyalar aquests elements perquè en altres zones de la Catalunya Vella els *propietaris* de la Rosa Congost no van assolir la força que van assolir a les comarques de Girona.

L'esquema que Rosa Congost dibuixa en el llibre és ben interessant: els vells senyors feudals tenen a les seves mans el domini directe de la terra. Curiosament, no parla de jurisdicció, potser perquè, malgrat restar en mans de determinats senyors, generava molt pocs ingressos. Si hi ha domini directe vol dir que l'emfiteusi ha estat la forma contractual que ha permès els pagesos d'accedir a la terra. Qui tenia la terra, quan es va signar el contracte, es va quedar el domini directe i el pagès el domini útil. Les institucions religioses i la noblesa són els principals detentors del domini directe, mentre que la petita noblesa (*sic*) i els pagesos, els principals detentors del domini útil.

El llibre no analitza els ingressos que rebien els dominis directes. Sabem, però, que percebien lluïsmes i delmes. La concentració de la propietat en mans dels *propietaris* devia produir importants ingressos en concepte de lluïsmes. Els delmes, en canvi, es veuen fraccionats en multitud de possessors que, a més, els compren i els venen entre ells. L'ingrés procedent del delme no anava només als senyors directes, sinó a un ventall social més ampli.

El domini útil és l'autèntic protagonista del llibre de Rosa Congost. Els *propietaris* esmentats en el títol sorgeixen de les terres (la majoria de vegades en forma de masos) que van rebre en emfiteusi i dels masos rònecs apropiats i reestablerts arran de les crisis del segle XIV i del resultat de la sentència arbitral de Guadalupe. El llibre no explica aquest procés (no és el seu objectiu), però la força immensa d'aquest grup social (molt més que en altres indrets de Catalunya, com el Bages) demana algun tipus d'investigació en aquest sentit.

El mas a les terres de Girona és més petit que el mas d'altres indrets (solen tenir entre 10 i 50 ha) però l'habilitat dels seus possessors per a generar rendes diferencials, el desenvolupament d'estratègies hereditàries (especialment el casament hereu/pubilla) i els processos de diferenciació social féu que es produís una acumulació de masos en algunes famílies realment extraordinàries. Rosa Congost esmenta en un moment que el 30,6% dels dominis útils era en mans dels hisendats i de la petita noblesa i un 30,2% en mans de pagesos. I és que els ciutadans honorats de Girona eren, en bona part, pagesos que havien acumulat una gran quantitat de masos. Pelagi Camps, futur marquès de Camps, n'havia acumulat 68. I els exemples en el llibre surten a cada pas. Aquest és un tret específic de les comarques de Girona: antics pagesos de remença que són capaços d'acumular molts masos —i, per tant, molta terra— a les seves mans i que sovint assoliren un títol de petita noblesa. Aquests són els *propietaris* que Rosa Congost retrata al llarg del llibre.

El secret de l'acumulació de renda per aquest grup social consistia a pagar poc al domini directe (censos devaluats al llarg del temps i petits) i cobrar molt més dels conreadors de la terra. D'aquí la importància dels capítols dedicats a com es treballava la terra i què es pagava per això. S'utilitzava un doble procediment: el mas que havia quedat buit per annexió a la nova família se cedia mitjançant el contracte de masoveria. El masover residia al mas, conreava una part de les terres i havia de tenir cura de molts aspectes de l'explotació (boscos, camins, plantació de nous conreus, etc.) a canvi de pagar una part de fruits, normalment al terç. El contracte era de curta durada (cinc anys renovables si hi havia acord entre les parts). Cal ressenyar que els masovers no gaudien d'estabilitat i, per tant, no podem parlar que aquest fos un grup intermediari en el món rural gironí.

En aquest apartat Rosa Congost barreja el que anomena arrendaments de parceria (la masoveria) i els arrendaments de masos en metàl·lic. Crec que són dues coses diferents amb implicacions socials diferents. En el primer cas, un pagès accedeix a fer de masover amb el que implica el contracte. En el segon cas, són els *propietaris* rendistes els que arrenden per diners les parts de fruits que rendeix un mas a un altre individu que sovint no es convertirà en masover, sinó que mantindrà o canviarà el masover que hi hagi. La diferència és important, perquè implica que una part de la renda es desviaria cap als arrendataris (caldrà estudiar, doncs, específicament qui són aquests arrendataris).

Però els ingressos no provenen solament dels masovers, sinó dels treballadors i menestrals que accedeixen a una petita parcel·la del mas. La via més freqüent és en aquest cas el subestabliment de petites parcel·les (el 75% de menys d'1 ha). Estem de nou davant de la utilització de l'emfiteusi. De nou, divisió entre dominis, cessió de la terra perpètuament a canvi d'un cens fix en espècie (una quantitat de blat, el producte clau en la renda de la terra). L'estratègia utilitzada s'explica per diverses raons: en primer lloc, la quantitat recollida d'aquests establiments és infinitament superior al cens que el *propietari* paga al domini directe; en segon lloc, el petit pagès, que necessita la terra per a subsistir, està disposat a pagar una quantitat més elevada que la que pertocaria i rendiria la terra en el cas de conreu directe i, finalment, la possessió de la terra fixa la mà d'obra pagesa que pot ésser utilitzada pels masovers i/o propietaris en les feines temporals del mas.

L'altra via que tenien els treballadors d'accedir a la terra era l'arrendament. Una tercera part dels contractes estudiats són d'aquest tipus. La majoria són de pagament en diners i per una curta durada de temps. L'avantatge principal per al propietari era que no hipotecava la propietat com l'establiment, però també s'ariscava que el pagès es despreocupés més del conreu. Tot i així, el llibre no ens explica la cronologia, les causes o les possibles especificitats d'aquesta pràctica. I caldria fer-ho, perquè, si era una alternativa a l'establiment, voldria dir que els propietaris s'adonaven, sobretot en el segle XIX, que els establiments eren una hipoteca per la propietat sense cap porta oberta per a recuperar-la, com tenia la rabassa morta, en limitar-se a la vida dels primers ceps plantats.

El món rural gironí s'estructurava entorn dels *propietaris*, que rebien la renda procedent del treball de masovers i treballadors, a qui Rosa Congost anomena *els altres*. Però les relacions també s'establien entre masovers i treballadors, perquè els primers necessitaven la mà d'obra dels segons. Així, intercanvis de jornals per bestiar, venda de guarets per a sembrar-hi alguns conreus, etc. eren pràctiques habituals sobre les quals van incidir els propietaris per intentar captar renda derivada d'aquestes relacions.

La producció més important eren els cereals. Altres productes com el suro o la vinya eren secundaris a les comarques estudiades. Les patates es van anar introduint el segle XIX i es van convertir ben aviat en un conreu bàsic per a l'alimentació humana. Això vol dir que els ingressos dels *propietaris* depenien no solament de la seva capacitat per a fer pagar als altres grups socials a causa del control de la terra, sinó dels preus que els cereals tenien al mercat. Durant la primera meitat del segle XIX els preus dels cereals havien permès bons ingressos, però a la segona meitat del segle XIX, amb el ferrocarril, feia previsible una baixa de preus. Els hisendats, a nivell teòric, defensaven els farratges i la ramaderia, però no sabem si la pràctica va continuar per aquí.

La revolució liberal va afectar poc el camp gironí un cop els *propietaris* van haver aconseguit que el tema dels censos emfiteutics es deixés per a més endavant. El problema principal estava en com es liquidava l'emfiteusi. Si era el domini directe o l'útil que consolidava la propietat plena. La realitat social i econòmica feia que fos el domini útil, però aleshores, si el domini útil esdevenia propietari, també havien d'esdevenir-ho els milers de petits emfiteutes, amb la qual cosa els masos s'esmicolaven. La solució a aquest problema fou deixar-lo sobre la taula

fins el 1945 i aprofitar la desamortització de l'Església per convertir-se en propietaris de les terres que eren domini directe de l'Església.

A la tercera part del llibre s'intenta fer una radiografia dels *propietaris* i del món ideològic en què vivien. D'entrada, la constatació que la majoria dels membres d'aquesta classe vivien als pobles i no a les ciutats grans. Els dots i les lligimites dels fills eren una mostra de poder econòmic i social i hom detecta un creixement espectacular del seu import entre el segle XVIII i la primera meitat del XIX. Que la major part havien aconseguit algun títol de petita noblesa (ciudadà honorat o cavaller) i que el castellà era la seva llengua escrita habitual. Els canvis socials que s'estaven produint portaren aquests propietaris a buscar alternatives: s'organitzaren (molts participaren en l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre), defensaren l'agricultura mitjançant revistes; s'enfrontaren a noves realitats, com la baixa de preus, i proposaren nous conreus, la creació de majordoms, escoles especialitzades en agricultura, renovació tècnica, etc. Tot plegat no era altra cosa que la reacció davant una societat que canviava i les activitats industrials i comercials que amenaçaven els pilars tradicionals de l'obtenció de la renda.

En aquest marc, el pairalisme fou la ideologia que vehiculava aquest grup social. Darrere s'amagava, però, el que Rosa Congost anomena les mentides històriques del pairalisme: la idea d'una única classe pagesa (hem vist a les comarques gironines com els uns treballaven pels altres); l'emfiteusi i la parceria com a elements de benestar social (hem vist la fal·làcia d'aquesta afirmació) i la mobilitat social (Rosa Congost demostra com entre les compra-vendes de masos no hi ha cap masover que esdevingui propietari i com els casaments són fets sempre entre gent del mateix grup social, sense cap mena d'esquerda).

El llibre de Rosa Congost, tan clarificador de l'estructura agrària gironina, obre un munt d'interrogants en què caldrà pouar en futures recerques. N'assenyalo uns quants: 1) l'origen d'aquesta classe propietària i l'explicació de la capacitat tan extraordinària d'acumulació de terres a diferència d'altres indrets de Catalunya on una situació similar en el punt de partida no porta a la mateixa situació. 2) La realitat urbana no és estudiada i queda ben clar l'origen rural dels propietaris. Però hom observa que els compradors de terres desamortitzades són comerciants i que els prestadors de diners als hisendats també són de ciutat i, a més, compren masos. Comerç —dels mateixos cereals— i industrialització —travada o no per aquesta classe rendista— serien temes per a completar l'anàlisi. 3) Quin fou el destí econòmic i social d'aquesta classe propietària a mesura que la renda de la terra davallà i quines estratègies d'adaptació utilitzaren? 4) Què va passar a Girona amb els milers de contractes emfitèutics: ¿esdevingueren propietaris els petits pagesos a diferència d'altres zones on domina la rabassa? ¿Com resistiren —si ho van fer— els propietaris?

La complexitat del món rural català té en aquest treball de Rosa Congost una valuosa aportació: el mètode microhistòric, una prova més de la seva utilitat per a entendre fenòmens globals, i el marxisme, quan s'utilitza com a mètode d'anàlisi de la realitat social, una evidència més de la seva utilitat.